

מסילת אמי"ת

הערות וחידושים
על מסילת ישרים לרבנו הרמח"ל

לע"נ חברי אביתר משה תורג'מן הי"ד

בן מאיר ואורה יעל יבדל"א,
שנפל במבצע "צוק איתן" ברצועת עזה,
כ"ד תמוז תשע"ד

נתנאל א. כהן

"נר ה' נשמת אדם"

לזכרון עולם

מוקדש לע"נ סבתי
האשה הצדקת מרת
יקוט בת כבידה
נלב"ע ג' ניסן התשע"ו
ת.נ.צ.ב.ה

מוקדש לע"נ סבי
יראת ה' היא אוצרו
דוד בן זוהרה
הכהן
נלב"ע כ"ח אלול תשס"ט
ת.נ.צ.ב.ה

מוקדש לע"נ סבתי
האישה הצדקת מרת
איטו בת איזה
נלב"ע כ"ד שבט התשס"ח
ת.נ.צ.ב.ה

מוקדש לע"נ סבי
יראת ה' היא אוצרו
ר' יצחק בר סעדה
למשפחת בן דוד ויוסף
נלב"ע כ"ב חשוון התשנ"ה
ת.נ.צ.ב.ה

הרב אביגדור נבנצל

רבה של ירושלים העתיקה

בס"ד
 קשה לנחם על אבדן בן, כש"כ בן יקר ההולך בדרך התורה,
 אבל בודאי מקצת נחמה תמצאו בכך ששמו ימשיך להדהד
 בין כותלי בית המדרש בדברי תורה ומוסר,
 והוא עולה בזה בעולם האמת מעלה מעלה.
 במהרה בימנו תנוחמו בנחמת ציון וירושלים
 צעיר הלויים,
 אביגדור נבנצל

בס"ד

קשה לנחם על אבדן בן, כש"כ בן יקר ההולך בדרך התורה,
 אבל בודאי מקצת נחמה תמצאו בכך ששמו ימשיך להדהד
 בין כותלי בית המדרש בדברי תורה ומוסר,
 והוא עולה בזה בעולם האמת מעלה מעלה.

במהרה בימנו תנוחמו בנחמת ציון וירושלים

צעיר הלויים,

אביגדור נבנצל

תוכן הענינים

7.....	הערות על מפתח הענינים.
8.....	הקדמת המספר
9.....	פרק ב
10.....	פרק ג
12.....	פרק ד
13.....	פרק ה
15.....	פרק ו
16.....	פרק ז
17.....	פרק ח
18.....	פרק ט
18.....	פרק י
18.....	פרק יא
21.....	פרק יג
22.....	פרק יד
23.....	פרק טו
25.....	פרק טז
26.....	פרק יז
26.....	פרק יח

27.....	פרק יט
30.....	פרק כ
30.....	פרק כב
32.....	פרק כד
33.....	פרק כה
33.....	פרק כו

מסילת אמ"ת

הערות על מפתח העניינים.

בבאור מדת הַזְהִירוֹת. ומה שהתחיל רבנו דווקא בזוהרות ולא התחיל מ'תורה' שהיא תחילה וראש לסולמו של ר' פנחס בן יאיר י"ל הואיל והוא דבר פשוט שוודאי כל מידה ומידה צריכה להיקנות תחילה בתורה, ובלי תורה שום מידה לא יכולה להתקיים, ואפילו אדם שמצד טבעו הוא מאוד מתוקן לא יכול לתקן באמת אלמלא תורה, כי היא הקיום למידות כולם ולקרבת ה' ויראתו, וכן מוכח מריש פרק ד' שכתב רבנו "הנה מה שמביא את האדם [על דרך כלל] אל הַזְהִירוֹת, הוא לימוד התורה. והוא מה שאמר רבי פנחס בתחלת הברית, תורה מביאה לידי זְהִירוֹת" כי בוודאי לא יוכל האדם להישמר מן העבירות בעודו בחושך החומריות. וכן כתב בפרק ה' על כן נצטוינו לקבוע עתים לתורה.. כבר זכרנו שהיא המצטרקת יותר לאדם לשיגיע אל הַזְהִירוֹת, וכמאמר רבי פנחס "תורה מביאה לידי זְהִירוֹת". וזולתה לא יגיע אליו כלל וכו'. וכן בסוף המסילה בפרק כ"ה בקניית היראה כתב "ואינה נקנית אלא על ידי לימוד, ואין לימוד ליראה אלא ברוב ההתמדה בתורה ודרכיה בלי הפסק", וא"כ ראינו שהמסילה מתחילתה לסופה ולכל אורכה סלולה בתורה. והדברים פשוטים והראיות רבות. וכששאלתי זאת לראש הישיבה שליט"א תירץ לי בפשטות שהתורה אינה מידה, ומסילת ישרים הוא ספר מידות.

בבאור מפסדי הַזְהִירוֹת וההרסקה מהם. הנה אע"פ שגם בשאר מידות יש מפסידים מ"מ רק במידת הזוהרות והזריזות הקדיש רבנו פרק שלם של ביאור המפסידים, ובשאר המידות לא ביאר לפרטי פרטים. והטעם בזה הואיל וזוהרות וזריזות הוא מה שרוב בנ"א נכשלים בחייהם, ורוב דרוב בני אדם החיים בעולם, נולדים ונפטרים לבית עולמם בעודם נמצאים בשלבים אלו בסולמו של ר' פנחס בן יאיר. אין איש נחם על הרעה. וממילא הואיל והם היותר כוללניים לכן ביאר רבנו את מפסידיהם לפרטי פרטים. ועוד, שגם מפסידים אלו הם המפסידים של הנקיות כדכתב רבנו בס"פ י"ב, לכן הפירוט בהם יותר מורחב. וא"ת הלא אם הם המפסידים של הזוהרות כ"ש שהם יפסידו את הנקיות מקל וחומר. י"ל שהם הם עצמם מפסידים לנקיות, כלומר, כי כאשר אדם מתקדם בעולמו הרוחני, הנה היצר כבר לא יכשיל אותו בדברים קלים, לדוגמא, יהודי מן השורה אין יצרו הרע מתגבר עליו לחלל שבת הואיל וזה דבר פשוט שאין מחללים, אבל לדקויות שבשמירת שבת היצר כן נכנס אצלו. ע"כ

הדוגמא. וכן הדבר הזה כי ברגע שאדם התקדם בסולמו של הרמח"ל והגיע לחסידות הנה לא יילחם בו הייצר בדברים של זהירות כי זה לא שייך בו, אך מי שקונה את הנקיות עדיין שייך בו את ענייני הזהירות (וכמ"ש רבנו ריש פי"ג דוד"ק), ולכן כתב הרמח"ל שהמפסידים של הנקיות הם אותם של זהירות. וכמוהו במפסידי הפרישות המבוארים בפרק ט"ו הם הם מפסידי הטהרה המבוארים בס"פ י"ז.

בדרכי קניית הפרישות. ראה כי בכל מידה ישנם ארבעה מיני ביאורים שביאר רבינו והם: ביאור המידה, בחלקי המידה, בדרך קניית המידה, וההרחקה ממפסידיה. וכבר ביארנו לעיל מדוע בזהירות ובזריזות קרא רבנו לפרק בשם "ביאור מפסידים" אע"פ שלא עשה כן בשאר מידות. ובמידת הפרישות כתב את ההרחקה ממפסידיה בתוך הפרק של קניית הפרישות. וכן בפרק ט"ז בביאור מידת הטהרה מבוארים גם חלקי המידה בד"ה **ואמנם צריך שתדע**, (וראייה לזה ממה שכתב רבנו בפרק י"ז "ואמנם, כמו שטקרת המחשבה חלקמה לשיני חלקים: האחד במעשים הגופניים והאחד במעשי העבודה". ועיי' מה שכתבתי שם).

במשקל החסידות. רק במידת החסידות קרא רבנו פרק שלם בשם "משקל החסידות" משא"כ בפרקים אחרים וכמו שמסביר רבנו בתוך הספר את הסיבה לזה: "מה שצריך לבאר עתה הוא משקל החסידות הנה, והוא ענין עיקרי מאד מאד. ותדע באמת שזוהי המלאכה הקשה שבחסידות, כי דקותו רב, ויש ליצר בדבר הנה כניסה גדולה.. דהיינו כי דווקא שם בחסידות אכן צריך משקל גדול כי דקותו רב, ע"ש.

הקדמת המחבר

ראה, כי אין דברי החסידות ועניני היראה, והאהבה, וטהרת הלב – דברים מוטבעים באדם, עד שלא יצטרכו אמצעים לקנותם **אלא** ימצאו אותם בני האדם בעצמם כמו שימצאו כל תנועותיהם הטבעיות, כשינה והיקיצה, הרעב והשבע, וכל שאר התנועות החקוקות בטבענו, **אלא** ודאי שצריכים הם לאמצעים ולתחבולות לקנות אותם. ולא יבצרו גם כן מפסידים להם שירחיקו מן האדם, ולא יחסרו דרכים להרחיק מפסידיהם. שני פעמים כתב "אלא", ומשמעותם שונה, כי האלא השני (אלא ודאי שצריכים הם וכו') הוא ה'אלא' במשמעותו האמתית שמהפך את לשון המשפט. ואילו האלא הראשון (אלא ימצאו אותם וכו') לא, ועל כן צריך צריך לקרוא בזריזות אגב אורחא ולא להדגישו. ואנשים מתבלבלים בזה.

פרק ב

קְעוּר בְּאֶפְלָה. כוונתו בזה אֶפְלַת עֵינָיו, ולא אֶפְלַת הַלַּיְלָה. כי מה אכפת לו לעיוור בין אפילה לאורה. ומה שהקשתה כן הגמרא במגילה^א ולא תירצה כשם שתירצתי כאן שמדובר באפילת עיניו, י"ל הואיל והתם דרשו פסוק שבתחילתו כתוב בפירוש "וְהֵייתָ מְמַשֵּׁשׁ בְּצִהְרִים" שהכוונה לאור היום (נכמ"ש אונקלוס "טיהרא"), ואם כן מה שכתוב בסוף הפס' "כְּאֶשֶׁר יִמְשֵׁשׁ הָעוֹר בְּאֶפְלָה" הכוונה לאפילת היום (דהיינו לילה). והיינו, שתחילת הפסוק גילה לסופו שמדובר באפילת היום. לכן לא שייך לתרץ שם "אפלת עיניו", ודו"ק.

הִנֵּה הוּא פְּחוּת מִהֶבְהֵמוֹת וּמִהַחַיּוֹת אֲשֶׁר בְּטִבְעֵם לִשְׁמֹר אֶת עַצְמָם וְעַל כֵּן יִבְרָחוּ וַיִּנּוּסוּ מִכָּל מָה שִׁירְאָה לָהֶם הַיּוֹתוּ מִזִּיק לָהֶם. עיי' רש"י בב"ק (כז.) ד"ה שורו כממונו. וצ"ע.

הִנֵּה הוּא כְּסוּמָא הוּלֵךְ עַל שֵׁפֶת הַנְּהָר. קשה לי, מדוע בתחילת הפרק דימה רבנו לעוור באפילה, והשתא דימה זאת לעוור ההולך על שפת הנהר? וי"ל שהחי בעולמו בלי התבוננות הוא עוור באפילה, אך אם בנוסף לזה לא יברח מן המזיקים אותו הרי הוא כפחות מבהמה וכעוור ההולך על שפת הנהר (כך מדקדק בלשון רבנו ודו"ק), ועוד יש לומר שהעוור על שפת הנהר הוא הסותם את עיניו בבחירה וחפץ שעליו מדבר רבנו בסוף הפיסוקה- שאע"פ שאינו רואה את הנהר מ"מ ודאי ששומעו והיה לו להתרחק ממנו ואעפ"כ הוא הולך על שפתו, ואילו העוור באפילה הוא העוור הטבעי, וקמ"ל דחסרון שמירתו אחד הוא.

וְאוֹלָם הִנֵּה זֹאת בְּאֶמֶת אַחַת מִתְּחַבּוּלוֹת הַיֵּצֵר הָרַע וְעֲרַמְתּוֹ... עַד שֶׁלֹּא יִשְׁאֵר לָהֶם רְיוּחַ לְהִתְבּוֹנֵן וְלִהְסַתְּכַל בְּאֵיזָה דֶּרֶךְ הֵם הוֹלְכִים. משמע שאפי' אם האדם הולך בדרך טובה מ"מ היצר הרע פועל בתמידות להכביד עבודתו על ליבות בני"א, שאע"פ שעתה הם הולכים בדרך טובה הנה אט אט ממיעוט ההתבוננות יחשיך עליהם אפילת החומר ויפלו בו.

^א דף כד ע"ב, וזה לשונה: א"ר יוסי כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה (דברים כח, כט) "והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפילה" וכי מה אכפת ליה לעור בין אפילה לאורה? עד שבא מעשה לידי, פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה, וראיתי סומא שהיה מהלך בדרך ואבוקה בידו, אמרתי לו בני אבוקה זו למה לך? אמר לי כל זמן שאבוקה בידו בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתין ומן הקוצין ומן הברקנין.

ואי אפשר לימלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה. הוא מה שהנביא צווח ואומר "שימו לבבכם על דרכיכם, ושלמה אמר בחכמתו "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך הנצל כצבי מיד" וכו' וחכמינו זכרונם לברכה אמרו "כל השם ארחותיו בעולם הזה, זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא. שני הפסוקים הראשונים נסובים על "השקפה גדולה" שכתב רבינו שתחילת דבריו, ומאמר חכמים כל השם ארחותיו וכו' קאי א"חכמה רבה" שהרי זהו החשבון שמדבר עליו בפרק ג' שבוודאי צריך בו חכמה רבה לשום הפסד מצווה כנגד שכרה ושכר מצווה כנגד הפסדה. והביא ב' פסוקים בענין ההשקפה להראות שהתבוננות זו חובתה לא רק מצד "סור מרע" של "אל תתן שינה וכו'", אלא אף מצד "עשה טוב" של "שימו לבבכם על דרככם". ובזה תיטוב חובת העניין בעשה ולא תעשה.

אך אם האדם מפקח על עצמו, אז הקדוש ברוך הוא עוזרו וניצול מן היצר הרע. דהיינו אע"ג שמצד האדם עצמו אינו יכול כנגד היצה"ר שכוחו תקיף, מ"מ אם מפקח על עצמו ועושה השתדלות- הקב"ה עוזרו וניצול הימנו. וכן רמז להלן בריש פרק ה', ופירש בסוף פרק כ"א בענין הפרנסה "אך לא שההשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות מוכרח. וכיון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו, וכבר יש מקום לברכת שמים שתשרה עליו, ואינו צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות", שההשתדלות המועטת צריכה לבוא מלמטה, והקב"ה יעזור לו מלמעלה. וכן להלן ריש פרק ז' כתב "ומי שמתגבר ותופש בה כל מה שיוכל, הנה לעתיד לבוא יזכה לה באמת, אשר הבורא יתברך יתנה לו שכרו חלף מה שהשתדל אחריה בזמן עבודתו", וכן להלן בפרק כ"ו בענין הקדושה כתב "תחלתו השתדלות וסופו מתנה. והיינו שתחלתו הוא מה שאדם מקדש עצמו, וסופו מה שמקדשים אותו וכו'", ונמצא שבהרבה דברים אין העניין תלוי באדם עצמו אלא על האדם לעשות השתדלות, ומכאן ואילך ישים מבטחו בה'. נמצאנו למדים שעיקרון זה של ההשתדלות קיים בהרבה מן המידות במסילה, ועל כן ישתדל כל איש אשר תחל רוח ה' לפעמו לעבוד את קונו עבודה אמיתית, ישתדל בכל אשר תשיג ידו להחמיר בכל תנאיו, אם לא שתקשה עליו בעבודתו בכך, ונמצא קופץ שלבים, כי כן הוא הדרך לזהות אם האדם קופץ שלבים (לענ"ד מניסיון) - כאשר מרגיש שבוי ועצור וחנוק בעבודתו. לכן מצד אחד ישתדל האדם כמה שיוכל, ומאידך גיסא בלי שיקפוץ כלל.

פרק ג

אך המשמוש הוא החקירה אפילו במעשים הטובים עצמם. אפילו דייקא. דלכאורה קשה ללישנא דמשמוש, אם כל פעולת המשמוש הוא בחינת הטוב א"כ כיצד יבער

את הרע? ולכן אמר רבנו אפילו. כוונתי בזה דהלישנא דמשמוש מסכימה ללישנא דפשפוש. והדגשתי זאת כי היו שרצו לומר [על הגמ' דעירובין יג:] שהלישנא דמשמוש לא צריכה את הפשפוש כי מאחר שאדם מדקדק כל כך במעשיו הטובים, כל שכן שהוא ידקדק ברע לבערו ונמצא הרע ממילא נתבער ונשרף. זה אינו. ראשית, מלשון רבינו הכא שאמר "אפילו" משמע שהמשמוש מסכים לפשפוש כדבארנו. ועוד, שהרי פוק חזי אינשי המקפידים על חומרות בטרם קנו לעצמם את הקומה הראשונה ואף רבנו נתרעם על זה בתחילת פרק כ"ב "כי אם לא יהיה עניו בְּדַעְתּוֹ, וְיִרְצָה לְהִיּוֹת עֲנִיּוּ בְּמַעֲשֵׂהוּ, לֹא יִהְיֶה אֲלֵא מִן הַעֲנָוִים הַמְדוּמִים וְהָרַעִים שֶׁזָּכְרָנוּ לְמַעֲלָה (בפרק יא, בעניין הגאווה) שָׁהֵם מְקַלְלִים הַצְּבוּעִים אֲשֶׁר אֵין בְּעוֹלָם רַע מֵהֵם. ונמצא שאין קניית המשמוש מבערת מאליה את הפשפוש, אלא בעיני תרוויהו. כך לענ"ד.

כן ימשמש במעשיו לבחן תכונתם בתכלית ההבחנה עד שיִשָּׂאָר זך ונקי. והלישנא דפשפוש סוברת דהואיל ולא נוח לו לאדם שנברא, לכן משנברא לא נקשה עליו חיותו כולי האי, כי אין רוב הצבור יכולים להיות חסידים, אבל די להם שיהיו צדיקים, לכן הוראת הפשפוש תהיה להמון כולו, ועניין המשמוש יישאר לשלמי הדעת.

ויקבע עתים ושעות לזה. בלשון רבים, משמע שעדיף פעמיים ביום חצי שעה, ולא פעם אחת ביום שעה שלימה. וההגיון ברור. ועיין עוד באותו עניין בפירוש הרמב"ם על המשנה באבות (ג,טו) "והפלל לפי רב המעשה". **אמנם** במעשה דר"ע בכתובות (סב:) שלא חזר הביתה לאחר שתיים עשרה שנה כדי לא ליצור הפסק, אמרינן בעלמא ששתיים עשרה + שתיים עשרה עם הפסק, הם לא עשרים וארבע רצופות, וצ"ל לומר שבלימוד תורה עדיף הרצף ובדברי חול עדיף ההפסק. וצריך ביאור בזה.

הא, למה זה דומה? לגן המבוכה וכו'... והנה מי שירצה להאמין לו – יגיע למקום המיועד. ומי שלא ירצה להאמין וירצה ללכת אחר עיניו – ודאי שיִשָּׂאָר אובד ולא יגיע אליו. קשה לי, שהרי אין המשל דומה לנמשל שהרי בגן המבוכה ישנו סיכוי קטן שיגיע אל התכלית היא האכסדרה גם מבלי שהכיר את הדרך בטביעות עין לפני כן, ואילו להגיע אל האמת אי אפשר כלל וכמו שכתב רבנו "ודאי שיִשָּׂאָר אובד וכו'". ואולי י"ל שגם אל האמת אפשר להגיע בדרך לא אמיתית וזהו ששינינו מתוך שלא לשמה בא לשמה, אך אין זו דרך רצויה לכתחילה, ורבנו ביאר את הדרך לכתחילה.

פרק ד

"..כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה" וכו'.. כי מי שלא הרבה מעשים טובים בחייו, אי אפשר לו לעשותם אחרי כן. ומי שלא חישב חשבון מעשיו – לא יהיה לו זמן לחשוב אז. ומי שלא התחכם בעולם הזה, לא יתחכם בקבר, וזהו שאמר "כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה". וקשה לי מה עם דעת, הלא אף הוא כתוב בפסוק? ו"ל שלשון התחכם" עולה לחכמה ודעת גם יחד.

יוסף עצמו, על שחנט את אביו בלי רשותו של מקום או לפי ששמע, "עבדך אבינו" ושתק, למר כדאית לה ולמר כדאית לה, מת לפני אהיו. וראה שבסוף פרק כ"ב כתב רבנו "אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה" ומנלן? מי'וסף, שמפני שהנהיג עצמו ברבנות מת קדם אהיו, וא"כ קשה, ממה מת יוסף?! ובאמת י"ל דהא והא גרמא ליה אלא שרבנו מביא את המאן דאמר כפי אותו פרק שבו מדבר, והואיל ובפרק כ"ב דיבר בענווה ומגנות הגאווה והרבנות לכן נקט זאת שם. ואילו כאן שמדבר על ענייני שכר ועונש עד היכן הדין מגיע שיהיה באמת ראוי להזדעזע ולהתחרד תמיד עד שאפי' הצדיקים האמיתיים כיוסף לא נמלטו מהדין, לכן נקט עונשים חמורים אפי' בעניינים קלים.

דוד, לפי שקרא לדברי תורה "זמירות", נענש שנכשל בדבר עוזה ונתערבבה שמחתו (סוטה לה). הנה כבר הקשיתי במקום אחר מהגרמא בעירובין (יח): "אמר רבי ירמיה בן אלעזר כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה שוב אינו נחרב שנאמר (איוב לה.) וְלֹא אָמַר אֵיךָ אֱלוֹהִים עָשִׂי נִתְּן זְמֵרוֹת בְּלַיְלָה" אלמא דברי תורה נקראים זמירות, ומדוע נענש דוד? ותירצתי בס"ד מדקאמר דוד "זמרות היו לי חקיר" והיינו, בעבור שקרא בשם זמירות לחוקים' שטעמם לא ידוע והיצר הרע מקנטר עליהם לומר שאין בהם איסור (רש"י שמות [טו, כו] ד"ה כל חקיי) ובכך פגע בכבוד החוקים וחשיבותם שיהיה פתחון פה לאנשים שמזלזלים בהם לומר שאין בהם ממש, שהרי אפי' דוד המלך קראם 'זמירות', ויטעו לחשוב שקראם כך מפאת שאין להם טעם - כזמירות. ועוד חשבתי לומר דלעולם שרי למיקרי לד"ת זמירות, אלא שאינה משנת חסידים ולכן נתערבה שמחתו (כמ"ש רבנו ספ"ג גבי ר' יהושע בן לוי, במעשה דעולא בר קושב), וששאלתי זאת לגר"א ובנצל תירץ לי בפשטות שדוד המלך אינו יכול לקרוא להם זמירות, אבל הקב"ה כן. אך הקשיתי לרב שהרי אליהו קאמר לה ולא הקב"ה. ואמר לי שאמר זאת בשמו של הקב"ה.

כי כאשר אין הקדוש ברוך הוא מניח מלשכור כל מעשה טוב קטן כמות שהוא, כן לא יניח מלשפוט ולהזכים כל מעשה רע קטן כמות שהוא. ובספרים אחרים ראיתי שהגירסא "כי כאשר אין הקדוש ברוך הוא מניח מלשכוח", ולענ"ד היא גירסא יותר מתוקנת שהרי לעיל מינה באותו העניין כתב רבנו "כי לא ישכיחו החמורות את הקלות, ולא יעלים הדין עינו מהם כלל וכו'". אמנם ראיתי באיזה הוצאה המשתבחת בעצמה שהיא ע"פ הדפוס הראשון והביאה את הדוגמא הזאת ("לשכור") כחלק מראיותיה להיותה נכונה יותר.

וכן אמרו (חגיגה טז) "אם אומר לך יצר הרע, חטא, והקדוש ברוך הוא מוחל לך- אל תשמע לו". שיאמר לך יצה"ר שהקב"ה מלך מוחל וסולח. וקשה שהרי היצר הרע צודק, שהרי אם יעשה תשובה אמיתית מעומקא דליבא אכן הקב"ה מוחל לך, דזה כל עניין התשובה לשוב מן החטא. ואין זו קושיה כלל, שהרי על זה אמרו רבותינו (יומא פה:): האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה. והיינו כמו במקרה כזה שאומר לך יצה"ר חטא, ותעשה תשובה, והקב"ה מוחל לך. אך מלשון רבותינו "אין מספיקין בידו לעשות תשובה" משמע שבאמת תשובה מועילה אלא שאין מספיקין בידו לעשותה, וא"כ עדיין קשה כי באמת היצר צודק! אך גם זה לא קשה, כי כמו שממשיכים חז"ל בלשונם לעיל "אל תשמע לו" ולא אמרו "אין הקב"ה מוחל" שהרי אין עונש חמור מזה שלא מספיקין בידו לעשות תשובה, וכמו שאמרו חז"ל על פרעה שמרוב חטאו נמנעה ממנו הבחירה החופשית של חזרה בתשובה, וא"כ למסקנה יוצא שאם היצר אומר לך חטא וע"י תשובה הקב"ה מוחל לך, הוא באמת צודק, כי הקב"ה מלך מוחל וסולח, אלא ש"אל תשמע לו" כי תנעל בפניך הדלת של חזרה בתשובה.

בין לטוב בין למוטב. לשון סגי נהור.

ואם אחד מן הדרכים שזכרנו לא ימצא לחוטא לימלט, ודאי שמדת הדין לא תשוב ריקם. ומ"מ העונש לא יהיה עד לכלה, ותמיד יוכל למצוא לו תיקון לחטאו כי אין דבר יכול לעמוד בפני התשובה, ואפי' לחזור שעה אחת קודם מיתתו. נמצא, שאף כשמידת הדין גובה את החוב- אכתי מידת הרחמים כרוכה עמה, ולא תגבה מידת הדין את שלושת הדברים שמנה לנו הרמח"ל. לענ"ד.

פרק ה

הנה הטיפול והטרדה כבר דברנו מהם למעלה. פרק ב' ד"ה ואולם הנה.

והנה בכלל זה גם כן קביעות העתים אל חשבון המעשה ותיקונו כמו שכתבתי למעלה. ומלבד כל זה, כל מה שישאר לו פנאי מעסקיו – אם חכם הוא – ודאי שלא יאבדה, אלא יאחז בו מיד ולא ירפהו לעסוק בו בעסק נפשו ותיקו עבודתו. מה שכתב "והנה בכלל זה" כוונתו בכלל חובת קביעת עתים לתורה. ומה שכתב "כמו שכתבתי למעלה" רצונו לומר ריש פרק ג'. והתלבטתי בדבריו "ומלבד כל זה וכו'" דקצת משמע מלשונו שאם כבר למד תורה באותו היום כפי קביעת עיתיו, וכן כבר חישב חשבונו של אותו היום, ועתה יש לו זמן של פנאי מעסקיו- או ללמוד תורה או לתיקון עבודתו, משמע ממנו שתיקון עבודתו עדיף. אך למתבונן היטב בדברי רבנו יראה שכתב "לעסוק בו בעסק נפשו ותיקון עבודתו" ולעסוק נפשו משמע בדברי תורה כמו בברכת התורה של בני אשכנז, ותיקון עבודתו משמע לימוד מוסר ותיקון המידות וחישוב חשבונות נפש וכד'. וא"כ זו אכתי בעיא דלא איפשטא, ומדברי רבנו אין להוכיח לכאן או לכאן, ולכן אם יש לאדם זמן פנוי מעסקיו ינצלו מיד או לדברי תורה או לחשבון נפשו, ולפי שכלו יהלל איש, וצדיק באמונתו יחיה. אמנם מצאתי לזה הוכחה פורתא מאגרת ששלח הראי"ה קוק לאחיו, וזה לשונו "הנני מוסיף לזרז למזורז כמוך לשקוד על התורה, ולחזור יפה על לימודך, כי זהו עיקר פרי הלימוד, ולשים לב למוסר ויראת ה' כפי מסת הפנאי כי זהו עיקר גדול". ועל פניו משמע שאם יש לו לאדם זמן פנוי, עדיף שישקיעו למוסר ויראת ה'. ובספר 'תורת הבית' לבעל החפץ חיים כתב דאין דבר כזה זמן פנוי מעסקיו, כי אדם מצווה לעולם לעסוק בתורה, ואף מי שכבר למד כדי קביעת עיתיו באותו היום- הנה לא נפטר מלימוד תורה ע"ש ראיותיו. וכן ששאלתי זאת לגר"א נבוצל אמר לי שאדם צריך לקבוע לו זמן קבוע בכל יום לחשבון נפשו. וביתר זמנו ינצל ללימוד תורה.

ותראה קושי הלצון והשחתתו הרבה, כי כמו המגן המשוח בשמן אשר ישמיט ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ, ולא יניח אותם. ראה בכמה מיני לשונות השתמש רבנו בכדי לתאר עד כמה כוח הליצנות דוחה את התוכחה ולא נותנת לה מקום: ישמיט, ויפיל, ומשליך, ולא מניח. וכן דקדק בסמוך "בשחוק קטן יפיל האדם מעליו רבוי גדול". והענין מבהיל שגם אחר שנכתב הספר מסילת ישרים ושמעו נפוץ, עולם כמנהגו נוהג ולא יחדל לצון מקרב הארץ.

ודוד המלך אמר "אשרי האיש אשר לא הלך" וכו' וכבר פירשו זכרונם לברכה "אם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב" ואומר "לא ישבתי עם מתי שוא ועם נעלמים לא אבוא, שבאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב". קשה לי שהרי שני הפסוקים שמביא רבנו סותרים את הברייתא שהביא רבנו מעליהם, שבפסוקים הוא אומר "לא ישבתי.. לא אשב" והרי בבריתא מבואר ששייבה היא הדרגה השפלה

ביותר שהרי "אם הלק' סופו לעמוד ואם עמד סופו לישוב", והיה לו להביא ראיה מההליכה שהיא הדרגה הראשונית. והרי עתה ניתן לדקדק מהפס' לא ישבתי- אבל כן עמדתי והלכתי! ו"ל הואיל ובפס' הראשון כתב "לא ישבתי" בלשון עבר, ו"לא אשב" בלשון עתיד, ור"ל שלעולם לא היה ולא יהיה, ואף אם חלילה יילך או יעמוד עם רשעים באונס- לא יישב.

ואם יאָרע לוֹ שְׂמִימָא בְּחִבְרַת מִי שְׂיִלְעִיג עֲלוּי, לֹא יִשִׁית לְבוֹ אֶל הַלְעָג הַהוּא. אַדְרָבָא יִלְעָג עַל מְלַעֲגֵיגוּ וְיִבְזֵם. פירוש, כאשר הלעג עצמו הוא על דבר שמעיקר הדין חובתו- אזי ילעג למלעיגיו ויבזם. אבל בדבר שאין חייבים בו מעיקר הדין אלא תוספי חסידות- לא ילעגם ואף יימנע מאותה חסידות כדי שלא יבזוהו ונמצא מכשילים. כן מבואר להלן פרק כ'.

פרק י

כִּי כְמוֹ שְׂצָרִיךְ פְּקֻחוֹת גְּדוֹל וְהַשְׂקֵפָה רַבָּה לִינְצֵל מִמוֹקְשֵׁי הַיָּצָר, וְלִימְלֹט מִן הַרְעָ – שְׂלֹא יִשְׁלוֹט בְּנוֹ לְהַתְּעַרֵּב בְּמַעֲשֵׂינּוּ, כֵּן צָרִיךְ פְּקֻחוֹת גְּדוֹל וְהַשְׂקֵפָה. ולא כתב "רבה", ומשמע מדבריו דהזריזות קלה מהזהירות, וצ"ע שהרי הזריזות היא לאחר הזהירות במסילה. ובאמת נראה לי שמצד האמת אין הזריזות שלב גבוה וקשה מהזהירות, אלא שזה סובב על העשה וזה סובב על הלא תעשה, וכן כתב רבנו להלן (סוף פ"ט) "וְהִנֵּה רוֹאֶה כִּי רָאוּי לְצָרִיזוֹת לְהִיּוֹת בְּהַדְרָגָה אַחֵר הַזְּהִירוֹת, כִּי עַל הַרֹב לֹא יְהִיֶּה הָאָדָם צָרִיז אִם לֹא יְהִיֶּה זְהִיר בְּתַחֲלָה. כִּי הַעֲנִיין רַק רָאוּי שִׁיהֵא כֵךְ, כִּי זֶה עַל דֶּרֶךְ הַרֹב בְּבִנֵי הָאָדָם, וְאִ"כ מוֹכַח שִׁישְׁנָם שְׂקוּנִים אֶת הַזְּרִיזוֹת טְרַם הַזְּהִירוֹת וְאִין הַכֵּרַח לִסְדֵּר זֶה בְּמַסִּילָה מִבְּחִינַת קוֹשֵׁי הַעֲנִיין, אֲלֵא שְׂבַמְצִיאוֹת לְרֹב בְּנֵי הָאָדָם הַזְּהִירוֹת נִקְנִית תַּחֲלִילָה. וְרָאָה בְּסוֹף פֶּרֶק ט"ו וְיִכּוּחַ שְׁנַתּוֹכַחְתִּי עַל אֹפֶן הַלִּימוּד הַיּוֹתֵר עֲדִיף בְּמַסִּילַת יִשְׂרָאֵל, הָאֵם עֲדִיף לְלִמּוּד מִיֵּדָה מִיֵּדָה עַד שְׂקוּנִים אוֹתָהּ וְלֹא חֲמ"כ לַעֲבוּר לְמִיֵּדָה הַבָּאָה אוֹ שְׂלִלְמוּד אֶת כֹּל הַסִּפְרָ הַלוֹךְ וְנִסּוּעַ עַד בְּלֵי ד', וְקִמְעָא קִמְעָא בְּמַסִּילָה נַעֲלָה. וְע"ש מֵה שֵׁיבִי לִי הַרְבַּ נִבְנָצַל בְּעִנְיִין.

וְכֵן מִנּוּ חֻכְמִים זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה בְּדַבְרֵים הַצָּרִיכִים חִיזוּק, תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים. קצת לא הבנתי מה שייך ראייה מלימוד תורה על מידת הזריזות. ובפשטות י"ל כמו שכותב רבנו "כִּי חוֹזֵק גְּדוֹל צָרִיךְ לְמִי שְׂרוּצָה לְכַפּוֹת הַטָּבַע אֶל הַפְּכוֹ" והיינו שתורה ומעש"ט בפני עצמם הם קשים לאדם לפי שהם היפך החומר וא"כ לעולם צריך חיזוק לזה. אך נתקשיתי כי יש בני אדם שנמשכים לקודש ולהם לא יהיה זה כ"כ ראייה מלימוד תורה! וחשבתי לתרץ שלהם הלימוד יהיה מלימוד תורה ועשיית מעש"ט בזריזות, כי באיטיות

הם לא צריכים לכפיית הטבע הואיל ובלא"ה הם נמשכים לזה, והיינו שלהם לימוד תורה ומעש"ט בזריזות תהיה ההתמודדות.

מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידים לשקב ובא כמהלך ראשך ומחסריך כאיש מגן. במעט ספרים ראיתי שהגירסא היא הפסוק ממשלי פרק ו' פס' י-יא, ובמעט ספרים ראיתי שהגירסא היא אותו פסוק ממשלי פרק כ"ד פס' לג-לד (עם שינוי קל דכתיב "מתהלך רישך"). ובאמת בהקשר של רבנו אין נפקא מינה מאיזה פרק הפסוק, אך באמת לא ידעתי מדוע שלמה המלך עצמו כתב את אותו פסוק ממש פעמיים. ועיי' בהוצאת דעת מקרא מה שכתבו בזה.

כי העצלה איננה מנחת לו שיהיה אפילו חש לדברי המוכיחים אותו, אלא יחשוב הכל לתועים ושוטים, והוא לבדו חכם. ראיתי צורך להדגיש, דאף אם אדם נתקל בחברו שטוען לו טענות רבות הנראות בעיניו כנובעים מעצלות-חלילה מלהעיר לחברו על כך אלא ילמד עליו זכות שכבר בדק את טענתו בחקירות ודרשות רבות, כי כל הנכתב כאן אינו נכתב אלא לאדם עצמו שילמד עצמו שלא ישקור לעצמו ויחקור אחר טיעוני עצלתו, איש איש ולבו הוא, דלב יודע מרת נפשו.

פרק ז

קודם התחלת המעשה הוא: שלא יחמיץ האדם את המצוה.. ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתיים. ואם ישנה מצווה שאף הזמן שלפניה הוא מצווה כגון הכנה לתפילה שצריך לעשות צרכיו וליטול ידי-אף בהכנה זו צריך להיזהר שלא יניח זמן לזמן שיתרבה ויחשב זמן זה של הכשר המצווה כזמן המצווה עצמה.

ומי שמתגבר ותופש בה כל מה שיוכל, הנה לעתיד לבוא יזכה לה באמת וגו'. עיי' בדברינו לעיל סוף פ"ב ד"ה אך אם האדם.

אך הזריזות אחר התחלת המעשה הוא: שכיון שאחז במצוה – ימהר להשלים אותה, ולא להקל מעליו, כמי שמתאוה להשליך מעליו משאו, אלא מיראתו פן לא יזכה לגמור אותה. ולכן אם אדם נמצא בתפילה, אם ירא פן לא יגמור אותה מחמת כל מיני עיכובים ידועים העלולים להיוולד- ימהר להשלים אותה. ואם לא ירא- חלילה שימהר שנראה כמי שמתאוה להשליך מעליו משאו. ובצבא, אם הוא במצב של ספק אם יוולד עיכוב וכד'- לענ"ד לא ימהר להשלימה, ואם יקראוה באמצע תפילתו- אז מכאן ולהבא ימהר, כי כן פסק בשו"ע "טוב מעט תחנונים בכונה מהרבות בלא כונה".

כל המתחיל במצוה ואינו גומר אותה, קובר אשתו ובניו (ב"ר פ"ה ג). מובן לי העונש בקבורת בניו, אלא קבורת אשתו יתכן ובלאו הכי תמות לפניו! ושמא י"ל כבניו, מה בניו צעירים אף אשתו צעירה.

וכן תמצא כל מעשיהם של צדיקים תמיד במהירות. אברהם קתיב בו 'וימחר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי' 'וינתן אל הנער וימחר' (בראשית י"ח ו'ז'). זה ישמעאל, וכפירוש רש"י שם, ואף הוא נקרא צדיק באותה העת. ועיי' בר"ה (ז). דדרשין מהפס' (בר' ט"ז) "באשר הוא שם" שהוא צדיק, דהיינו שלפי המצב הרוחני הנוכחי שהאדם נמצא בו באותה העת- הקב"ה שופטו, ובאותה העת היה צדיק. והקשו האחרונים שם והלא קתיב לעיל (שם, פס' ט) "ותרא שרה את בן הגר המצרית...מצחק" ופירש"י לשון עבודת אלילים וכו'. וא"כ היאך אמרו שהוא צדיק? ותירץ המהרש"ל שהכוונה 'צדיק' לעניין זה שאינו ראוי לעונש של מיתה בצמא לפי שעתה לא עשה שום עבירה במים. והוא פירוש מתוק מדבש ונופת צופים בדעת רש"י. אך לענ"ד לא צריך לזה הואיל וידוע בעולם שהסיבה שאנו קוראים פרשה זו בר"ה היא הואיל וקתיב 'באשר הוא שם' והיינו שאע"פ שבמשך השנה עברנו על מצוות דאורייתא ודרבנן ר"ל, בר"ה אנו חוזרים בתשובה שלימה לפניו ונשענים על רחמיו ורוב חסדיו שיוציאו זכאים בד"ה הואיל ובאותה העת אנו בעלי תשובה גמורה, וא"כ אף ישמעאל איכא למימר דעשה תשובה שלימה אע"פ שצחק. ושמא המהרש"ל לא תירץ כן הואיל ועבודה זרה זה חטא חמור שלא מועילה לו תשובה רגילה וכדאמרין בגמ' במסכת הוריות (ח). איזו היא מצוה שהיא שקולה ככל המצות הוי אומר זו עבודת כוכבים ופירש"י "שכל המודה בה ככופר בכל התורה כולה". וכן בגמ' בתענית איתא (ה): עבירה אחת ששקולה כשתים ומאי ניהו ע"ז דכתיב (ירמיה ב'ג) כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות בארות נשברים.

פרק ח

ואמנם מה שייכל להגביר ההתעוררות הנה הוא, ההסתכלות ברוב הטובות שהקדוש ברוך הוא עושה עם האדם בכל עת ובכל שעה, והנפלאות הגדולות שעושה עמו מעת הלידה עד היום האחרון. ולא כתב יום המוות אלא עד היום האחרון, וכוונתו עד להווה, כי צריך שיסתכל בטובות שהקב"ה עשה איתו בעבר ולא בטובות העתידות לבוא אע"פ שכל מעשיו ית' ודאי לטובה, כי היאך יתעורר האדם על טובות והן עדיין לא באו.

ובהסתכלו בטובות אלה שהוא מקבל ממנו, ודאי שיתעורר להזדרז לעבודתו כמו שכתבתי למעלה. תחילת הפרק ד"ה ואמנם.

כל שכן אם יתבונן היות כל טובו תלוי בידו יתברך, ומה שמצטרך לו ומה שמוכרח אליו – ממנו יתברך הוא, ולא מאחר! אשר על כן ודאי שלא יתעצל מעבוד עבודתו יתברך ולא יחסר לו מה שהוא מוכרח אליו. פתח ב"מצטרך ומוכרח" וסיים במוכרח בלבד! וחשבתיו לומר שאכן אם יתרגל האדם להתבונן על העניין הזה שכל מה שהוא מוכרח ומצטרך ממנו ית', ממילא האדם יעלה מדרגות בעבודתו שלא יצטרך אלא את המוכרח (כדלהלן במידת הפרישות) ובוודאי שלא יתעצל מעבוד עבודתו יתברך ולא יחסר לו מה שהוא מוכרח אליו.

פרק ט

כי מי שירצה לאכול אכילותיו בכל הישוב והמנוחה, ולישן שנתו בלא טורד, וימאן ללקת אם לא לאטו, וכיוצא בדברים אלה, הנה יקשה עליו להשכים לבתי כנסיות בבקר, או לקצר בסעודתו מפני תפלת המנחה בין הערבים, או לצאת לדבר מצוה אם לא יהיה העת ברור. ראה כי שלושת הדברים הללו שכתב, לא כתבם הרב בהתאמה שהרי היה צריך לכתוב "לקצר סעודתו מפני תפילת המנחה" לפני "להשכים לבתי כנסיות בבוקר". וחשבתיו לומר, שברישא כתב את הדברים לפי רצון האדם לעשותם, ובסיפא כתב הדברים לפי קושי האדם לקיימם (ובזה תדוקדק לשונו הקדושה "כי מי שירצה" .. ובסיפא "הנה יקשה עליו" וכו'), וכן אמת היא שהאדם יותר אוהב לאכול בכל היישוב ובלא טורד קטן, יותר מאשר לישון שנתו בלא טורד קטן, ומנגד יותר קשה לו לקום בבוקר מאשר לקצר בסעודתו שזה יותר קל לרובא דעלמא. וחבריי נחלקים עליי במציאות. ולדבריהם הקושיה עדיין עומדת וגם ניצבה.

פרק י

ואז תשאר ראיתו זכה וברה, כמו שכתבתי למעלה. ריש הפרק, ד"ה אך האדם.

פרק יא

קשה גזל הדיוט מגזל גבוה, שזה הקדים חטא למעילה וזה הקדים מעילה לחטא" (בבא בתרא פח:). שבגוזל מחברו כתיב [ויקרא ה, כא] "נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו וגו'". ובגוזל את ההקדש הקדים בו הכתוב מעילה לחטא, שנאמר [ויקרא ה, טו]

"נפש כי תמעול מעל וחסאה בשגגה מקדשי ה". ובמהרש"א ביאר את החילוק, שכשגנב מהקדש אינו נחשב שגנבו, דכל היכא דאיתיה בי גזא דרחמנא איתיה, ואינו חייב בו אלא שנהנה ממנו. ובעינן יעקב כתב שהחילוק בזה הוא לעניין צער, שכשגנב מההדיוט הוא מצטער מיד משא"כ אצל הקב"ה שאינו גורם לו צער.

הרי שגזל סאה חטים, וטחנה, ואפאה, ומברך, אין זה מברך אלא מנאץ. התוספות (בבא קמא צד. ד"ה ואפאה) מקשים מדוע כתוב שהפריש חלה לאחר האפייה, והלא מן העיסה מפרישין. ומתמצים, שבא להשמיענו חידוש, שאע"פ שעשה את כל השינויים הללו אין אומרים שקנאה ע"י שינוי ואינו מנאץ. ועוד מתמצים שכאשר אין העיסה מתחילתה ראויה להפרשה כגון עיסה של מיני סופגנין- אינו מתחייב בהפרשת חלה אלא אחר האפייה.

ואין הקדוש ברוך הוא חפץ אלא באמונה וכו'. דהיינו במי שמאמין בישועתו וסומך עליו (רש"י תה"ל א, כד).

כל הגזל את חברו אפילו שוה פרוטה כאלו נוטל נפשו ממנו (ב"ק קיט.). עיי' בבא מציעא (נח:) תוד"ה זה בגופו.

ואמרו (ב"ב פח.) הסיטון מקנח מדותיו אחת לשלשים יום. ע"ש תרי לישנות דללישנא בתרא בעל הבית מקנח מידותיו אחת לשלושים יום.

כל שכן עון הרבית שגדול הוא ככופר באלהי ישראל חס וחלילה. עיי' בבא מציעא (עא.). וראיתי שלא בכל הספרים מביאים כאן את המקור.

ונדבר עתה מן העריות שגם הם מן החמודים. דהיינו שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמתן. ומצאתי בספר אחד שהגירסא בו "חמודים", וברוב הספרים "חמודים".

אל תאמר, הזאיל ואסור לי להשתמש באשה... הריני מגפפה ואין לי עון. מגפפה הוא החיבוק, נוטריקון מגע גוף. (לענ"ד). וכן אפשר לומר שהוא מלשון "מגופת חבית" שהוא פקק החבית הדבוק לחבית לכסותה.

בענין הדיבור עם האשה בהדיא שנינו (אבות א, ה) כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו. לפי שהוא גורם שהיצר [שנקרא רע] מתגבר עליו. רבינו יונה. ועוד,

שעי"ז יקנה פחיתות מידות לנפשו כי על דרך הרוב הדיבור עמהן הוא בענייני המשגל והוא רוב התאוה. רמב"ם.

וענין הנקימה והנטייה.. ולפי שהיצר הולך ומרתים את הלב.. ואם לא יוכל להשאיר זכרון גדול, ישתדל להשאיר זכרון מועט. יאמר דרך משל לאדם, אם תרצה ליתן לאיש הזה את אשר לא רצה הוא לתת לך כשנצרכת, לפחות לא תתנו בסבר פנים יפות. או, אם אינך רוצה להרע לו, לפחות לא תיטיב לו טובה גדולה, ולא תסייעהו סיוע גדול. או, אם תרצה גם לסייעו הרבה, לפחות לא תעשהו בפניו. או, לא תשוב להתחבר עמו ולהיות לו לריע. תמיד נתקשיתי בעניין הזה, דבשלמא מובן העניין להתגבר על יצר הנקימה ולתן לאדם שהרע לי בסבר פנים יפות, ולהטיב לו טובה גדולה, ובפניו. אך מדוע שאצטרך לשוב ולהיות עמו לריע, והלא אם קרבתו מזיקה לי, וכי יש חיוב להתחבר עמו, והלא אעזור לו ואוהב אותו ואסלח לו בלב שלם, אך מדוע שאפגע בשנית על ידו? וששאלתי זאת לרב בבנצל שליט"א ענה לי תשובה שאינה רגילה לרב "אז אתה נטרן" (כמובן שאמר זאת בחיוכו המפורסם), ובררתי עם הרב: והלא אם הוא ממש מזיק לי מה אעשה? וענה לי שאם בפועל הוא אדם המזיק- אין חיוב להתחבר עמו, אך אם בזמן הווה אינו מזיק אלא שהזיק בעבר- אסור לנטור.

אמר רבי אלעזר, לאו – שבועה. והן – שבועה. אמר רבא, והוא דאמר 'לאו' 'לאו' תרי זמני, והוא דאמר 'הן' 'הן' תרי זמני. והרי זה כשבועה הואיל וכפל בלשונו. (הש"ב שבעות (ל:)). ובתוספות שם כתבו "דלאו שבועה ממש היא אלא יש להיזהר, וקצת יש עונש בדבר". ומדבריהם מובן מדוע הביא רבנו עניין זה דווקא כאן במידת הנקימות ולא בזהירות הואיל ואי"ז שבועה של ממש ויש בזה עונש קצת. ואף מדברי רש"י יובן העניין שהרי כתב שזה כשבועה ולא שבועה ממש.

ולכן אסרו לעיין בנכסיו – לראות מה צריך למחר או לילך לפתח המדינה לצאת בלילה מהרה למרחץ. ויש ספרים שגורסים "למרחק" ואף היא גירסא הגיונית, אך הגירסא האמיתית היא למרחץ, והיא גמרא ערוכה בעירובין (לט.).

הוא השלום והשלום אשר למלאכי השרת, אשר כלם שמחים בעבודתם – איש איש על מקומו, ואין אחד מתקנא בחבירו כלל. קשה לי, שהרי למלאכים יש קנאה שהרי זו הסיבה שאנו אומרים את הקדיש בלשון ארמי, וכן זו הסיבה שאומרים בשכמל"ו בשקט וכו'. ו"ל שלכן דקדק רבנו "ואין אחד מתקנא בחבירו כלל" בחבירו הוא דאינו מתקנא, אבל מתקנא הוא בישראל.

הוא שגֵרם לפי דעת חכמינו זכרונם לברכה (זהר"ג קנ"ח א') אל המרגלים שיוציאו דבה על הארץ, וגרמו מיתה להם ולכל דורם מיראתם פן ימעט כבודם בכניסת הארץ, שלא יהיו הם נשיאים לישראל ויעמדו אחרים במקומם. מעולם לא הבנתי את ההגיון בדבר, מדוע חשבו המרגלים שכשיכנסו לארץ יחליפו אותם, ותמוה מאוד לומר שבשביל מחשבה חסרת הגיון שכזו יחטאו בחטא חמור שכזה. ושאלתי לרב נבנצל וביאר לי שהמרגלים ידעו שההנהגה שבמדבר אינה דומה להנהגה שבארץ, כי בארץ צריך הנהגה אחרת יותר גבוהה במעלתה, ולכן הכבוד גרם להם שיוציאו דיבה על הארץ כדי שיישארו במדבר ולא יעבירו ממעלתם. ועוד אמר שיש פשט אחר בזוהר לגבי חטא המרגלים, והוא ההיפך מהמקובל, שהמרגלים לא רצו להיכנס לארץ הואיל וע"י הקדושה שבארץ ישראל 'קל' לעבוד את הקב"ה ואין על זה שכר מרובה כ"כ, משא"כ במדבר שיותר קשה לעבוד את הקב"ה ומקבלים יותר שכר, ולכן רצו להישאר במדבר למען יעבדו כולם את הקב"ה בעבודה שהיא דורשת יותר מסירות נפש וממילא מקבלים עליה יותר שכר, וכן ביאר לגבי חטא המקושש, שבאמת המקושש רצה שכל הימים יהיו ימי חול כי בשבת 'קל' לעבוד את הקב"ה כי זהו יום קדוש הגדוש ביראת ה' וקדושה משא"כ בימי חול שאינם כך, ולכן חילל את השבת במטרה להפוכה ליום חול וע"י זה יעבוד את הקב"ה ביותר קושי וממילא יקבל יותר שכר. וכן ביאר לגבי חטא אדם הראשון ואכמ"ל.

פרק יג

וחכמינו זכרונם לברכה אמרו שעתיד אדם ליתן דין לפני המקום על כל מה שראו עיניו ולא רצה לאכול ממנו, אף על פי שהיה מותר לו והיה יכול (ירושלמי קדושין מ"ח ב'), ואסמכוה אקרא (קהלת ב' י') "וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם" והטעם לזה הואיל וחטא על נפשו שסגפה לחינם (קה"ע שם), ונראה לענ"ד שנידון זה תלוי ב'אי מצי לצעורי נפשיה' או לא כדאיתא בתענית (יא): דוודאי אי מצי לצעורי נפשיה נקרא קדוש וחסיד כדאיתא שם. ומה שכתב רבנו "ואסמכוה אקרא וכו'" ליתא לפנינו.

והזהירו עליו החכמים זכרונם לברכה הוא מה שאמרו (ספרא) "קדשים תהיו" (ויקרא י"ט כ') פרושים תהיו. מחלוקת רש"י ורמב"ן על אתר, לרש"י פרושים מן העריות, לרמב"ן פרושים מן המותרות כדאמרין 'קדש עצמך במותר לך', ורבנו נקט כלשון הספרא שעולה שפיר לתרוויהו.

פי הנה אחר שהתבאר לנו היות כל עניני העולם נסיונות לאדם, וכמו שכתבנו כבר למעלה. בפרק א'.

כי כיון שבהיותו בפרק העבירה, קשה עליו לנצחו ולקבוש אותו, על כן צריך שבעודנו רחוק ממנה ישאיר עצמו רחוק, כי אז יהיה קשה ליצר לקרבו אליה. וכעין זה כתב רבנו לעיל (ריש פרק ג') בעניין הזהירות דעל האדם להתבונן ולחקור את עצמו בשעת מעשה ושלא השעת מעשה ע"ש. ושייך הדבר לפרישות כמו לזהירות, כי הפרישות היא "הלא תעשה" של החסידות כמו שהזהירות היא ה"לא תעשה של הזריות" וכדכתב רבנו בריש הפרק.

המלבושים והקשוטים לא הזהירה התורה על יפים או על תבניתם, אלא שלא יהיה בהם כלאים ויהיה בהם ציצית. רצונו לומר, אם יש בהם ארבע כנפות.

כיון שרואה היצר, אדם שתולה בעקבו, ממשמש בגדיו, ומסלסל בשערו, אומר, זה שלי. פי' דתולה עקבו למעלה דרך גאוה לילך עקב בצד גודל, ולפנינו איתא ממשמש בעיניו והיינו שלא יהיה שהם שום לכלוך [עץ יוסף], והוא הדין לגרסתינו בבגדים.

הטיל והדבור אם אינו בדבר איסור ודאי, דין תורה מותר הוא וכו'. עיי' ספר 'פלא יועץ' ערך טיול.

וכבר מצאנו (ירושלמי תרומות פ"ח ה"ד) לאליהו זכור לטוב שאמר לרבי יהושע בן לוי במעשה דעולא בר קושב קשהיבו 'ולא משנה היא?' אף הוא אמר לו 'וכי משנת חסידים היא. עיי' שם במעשה. והוקשה לי מאוד וכי מה היה לרבי"ל לעשות? וראיתי תירוץ על זה במסל"י לגר"ש אבינר דכתב שהיה לו להתחמק מהם ולכלוא אותו אצלו, וכע"ז בפני משה על הירושלמי שם. ומצאתי בשם הגר"א והט"ז שמביאים בשם הבראשית רבה [צד, ט] שמתרץ שהיה לו לעשות זאת ע"י אדם אחר שאינו חסיד ובכך היתה המשנה מתקיימת כהלכתה. ובמאירי (סנהדרין עב:) תירץ שאליו הנביא האשים את ריב"ל על שמיהר למוסרו למלכות ולא חיכה מעט שמא יעבור הזעם מעליו. ועיי' עוד אופנים מה היה לו לעשות במהר"ם חלוואה (פסחים כה:) ד"ה ומביאין ראה, ובחזו"א שם.

פרק יד

וכבר זכרתי למעלה שאין ללמוד ממה שהותר על כל ישראל. סוף פרק י"ג, ד"ה ואם תשאל ותאמר.

פרק טו

וְיָקָר מִן הַכֹּל הוּא הַהֲתַבּוּדוֹת. ובעניין ההתבודדות קחזינו דנתקיים בזה מה שכתב רבנו בהקדמתו "שלא נשאר העניין הזה כי אם אצל אותם שאין שכלם כל כך דק וקורב להיות גס...עד שלפי המנהג הנוהג בעולם כשתראה אחד מתחסד לא תוכל לימנע מלחשוד אותו לגס השכל". ובעבור זה נמנעים המון העם מלדרוך רגלם בחצרות ההתבודדות שהיא אבן הראשה לסדר קדשה לחשב מחשבות טהורות עם קונוהו חשבונם של עולם והתעוררות רשפי אהבה ויראת ה' (עיי' בס' פלא יועץ), ומעלתה רבה עד כדי כך שרבנו מכנה אותה בתואר "וְיָקָר מִן הַכֹּל". וכן כתב רבנו בס"פ ה' "אין לו לאדם אלא ליטהר ולינקות בעצמו ולמנוע רגליו מדרכי ההמון השקועים בהבלי הזמן, וישיב רגליו אל חצרות ה' ואל משכנותיו". וכן כתב בפ"ג "כללו של דבר: צריך האדם להיות מתבונן בשכלו תמיד בכל זמן, ובזמן קבוע לו בהתבודדו". וכן בפרק כ"ו כתב "והנה מה שעוזר להשגת המדה הזאת הוא ההתבודדות", וכמו כן לענין חשבון הנפש הזהיר רבנו בדבריו להשמר בזה במאוד מאוד בכמה מקומות, וגם בזה לצערי לא ראיתי שנוהגים כ"כ לעורר על זה, וזה לשון רבנו "והנני רואה צורך לאדם, שיהיה מדיקדק ושוקל דרכיו דבר יום ביומו, כפוסקרים הגדולים אשר יפלוסו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו. ויקבע עתים ושעות לזה, שלא יהיה משקלו עראי אלא בקביעות גדול, כי רב התולדה הוא. וכן העיד בזה בנו של החפץ חיים על מרן אביו וזה לשונו: "וגם אני זוכר מימי קטנותי שהיה מתבודד פעמים הרבה בשדות העיר ועושה חשבון עם נפשו על כל מעשי יום ויום, גם היה לו פנקס שבו היה כתוב חשבונותיו עם נפשו, וכמה גדרים שגדר בדבר שנכשל פעם. ושמעתי ממנו כמה פעמים, בשנים הרבה אחרי כן, שלפלא בעיניו על בני העולם, כי לחנות היותר קטנה עושים פנקס לכתוב הקפותיה והכנסה והוצאה שלה, וחשבון נפש אין משגיחים כלל, להיודע למצבו האם השכר מרובה על ההפסד או ח"ו להיפך, וממתינים רק לעוה"ב ששם יתוודע חשבונם, אבל הוא לאחר זמן וכמו שכתוב כי אין מעשה וחסבון ודעת וחקמה בשאלו אשר אתה הולך שמה". יה"ר שנזכה להתחזק ולהתעסק באמת בשני עניינים החשובים הללו.

וממה שצריך ליזהר בקניית הפרישות הוא, שלא ירצה האדם לדלג ולקפוץ אל הקצה האחרון שבו רגע אחד, כי זה ודאי לא יעלה בידו, אלא יהיה פורש והולך מעט מעט. היום יקנה קצת ממנו ומחר יוסיף עליו מעט יותר וכו'. הנה התלבטתי

² ראיתי שהקשה הגר"א (בתיקונו') מדוע התפללו אבותינו דווקא בשדות ולא בבית. ותירץ הואיל ובית שנבנה ע"י בני"א ייתכן שבנייתו לא נעשתה מתוך כוונת קדושות וכד', משא"כ שדה שהקב"ה בעצמו יצר.

רבות בדבר, האם כל המידות השנויות במסילה אסור לקפוץ בשום עניין למידה עליונה בטרם שנקנתה את המידה התחתונה, או שמא יש מקום לומר שבעודו קונה מידה תחתונה עכ"פ ירגיל עצמו במעט פרישות ונקיות וחסידות איש איש כהדרגתו. ולענ"ד נראה לי, דכל היכא שיכול האדם לקבל על עצמו בקביעות עניין מן העניינים הטובים יעשהו למען ירגיל עצמו בעבודה. וראייה לזה מצאתי מדברי רבנו בס"פ ט' דכתב "והנך רואה כי ראוי לזריזות להיות בדרגה אחר הזהירות, כי על הרוב לא יהיה האדם זריז אם לא יהיה זהיר בתחלה" ומוכח מדבריו שיש מיעוט אנשים המקדימים בקנייתם את הזריזות לזהירות איש איש לפי עינינו ותכונותיו, וא"כ הוא הדין לשאר המידות במסילה שיכול להתמיד במעט פרישות וחסידות אע"פ שלא קנה הזהירות, למען ירגיל לבו בעבודה הגדולה אשר לפניו.

וכתולדה מהאמור, ראיתי על נכון לקרוא את כל הספר מסילת ישרים מתחילתו ועד סופו הלוך ונסוע עד בלי די, ולא כמו איזה אנשים שהתווכחתי עמהם שראיתי שאוחזים במידה אחת בספר ולא ימושו ממנה באומרם כי אין להתקדם ולקפוץ שלבים בטרם קנו מידה תחתונה, ועל כן אינם קוראים את כל הספר כי אם פעם אחת או פעמיים בכדי להכירו, ושאר העיסוק בו יהיה בקריאת אותה המידה הלוך ונסוע עד שיעלו הלאה במסילה, וכמו כן אמרו שאין על האדם לקבל על עצמו טעימות חסידות כלל ועיקר, כי אז לא יהיה בנינו יציב, כי אין לדלג ולקפוץ שלבים. **והביאו** ראייה לדבריהם ממה שכתב רבנו להלן בריש פרק י"ז [דרכי קניית הטהרה] וז"ל: "הנה הדרך להשיג המדה הזאת קל הוא – למי ששכב השתדל והשיג המדות השנויות עד הנה", וא"כ מוכח שיש להשיג את כל המידות השנויות עד הנה ורק לאחמ"כ ללומדה. ודחיתי ראיתם ממה שכתב "קל הוא למי שכבר וכו'" דרק קל הוא למי שהשיג, הא מי שלא- גם ישיג אלא שיהיה לו קשה. **ועוד ראייה** הביאו מסוף פרק י"ט דרבנו חותם שם "כל דבר בעתו" ומשמע שלא להתקדם הלאה בטרם הושלמה העבודה הקודמת, ובפשטות לדחות ראיתם דזה נאמר על הפרטים שבמידת החסידות שהם מסורים לכל שכל טהור לפי המאורעות הקורות את האדם, כל דבר בעתו. **ועוד הביאו** ראייה מריש פרק כ"ד שכתב רבנו "ששכב לא יוכל להגיע אליו אלא מי ששכב השיג כל המדות שקדם זכרם", וכן ממה שכתב רבנו בפרק כ"ו "זהו אחר ששכב ומצאו בו כל המדות הטובות שזכרנו עד הנה – מתחלת הזהירות ועד יראת החטא – בזאת יבא אל הקדוש ויזליח, שיהיה אם הראשונות חסרות ממנו הרי הוא קצר ובעל מום". ובנקל לדחות דמ"ש בפרק כ"ד מיירי דווקא ביראת החטא שהיא ענין עיקרי שקשה מאוד להשיגו כמאמר רבנו בהקשרו שם, וכן בפרק כ"ו מיירי דווקא במידת הקדושה וכמו שמבואר בהכרח מדברי רבנו שם, וזו דחייה פשוטה.

ואף שהבאתי בתחילת העניין מס"פ ט' שיש שקונים את הזריזות לפני החסידות, הנה כבר דחיתי אותה ממה שכתבתי בפרק ו' (ד"ה כי כמו) הואיל והזריזות נסוב על העשה והזהירות נסוב על הלא תעשה לכן יש בהם עניין של שוויון מסויים ועל כן דווקא בזריזות אפשר לקנותה קודם הזהירות, ואף זה לא לכל אחד אלא למיעוט, ועיי' בבקשה בדבריי שם. **והנה עוד** חשבתי להביא ראייה לדבריי ממה שכתב רבנו שמפסידי הנקיות הן הן מפסידי הזהירות (סוף פרק י"ב), וכן בס"פ י"ד [דרכי קניית הטהרה] כתב רבנו שהמפסיד לטהרה הוא רדיפת הכבוד, דלכאורה יקשה והלא רבנו כבר כתב שרדיפת הכבוד הוא המפסיד לנקיות (ס"פ י"א) וא"כ כ"ש שהוא יפסיד לטהרה ומדוע כפל רבנו את דבריו? על כרחנו להשיענו שגם אדם שחסרונו היחיד הוא הרדיפה לכבוד אך בשאר מעשיו הוא צדיק וישר- הנה יוכל אותו אדם להיות נקי ופרוש במידה מסויימת, אך טהור לגמרי איננו שלזה הוא צריך לטהר עצמו כליל מתאוותו, והיינו דאיכא תרי מיני טהרה ממידת הכבוד, טהרה ראשונית המספקת לקנות על ידה אפי' את מידת הנקיות, וטהרה מוחלטת לקנות בה הטהרה, וא"כ מבואר מדברינו שיכול האדם לקבל על עצמו מקצת תוספי חסידות כהנה וכהנה בטרם שקנה מידות תחתונות, שהרי יכול אדם לקנות מידת הנקיות אף שיש לו רדיפת כבוד מסויימת, ורק את מידת הטהרה לא יקנה אלא ע"י טהרה ממש וכנתבאר. **אמנם** אין ראייתי האחרונה ראייה כי אפשר לדחות ממה שכבר תירצתי על שאלה זו ב"הערות על מפתח העניינים" ד"ה בביאור מפסידי הזהירות. עיין שם. וכשהראתי דיבור זה לעיני הרב בנצל, קרא את כולו ואמר לי שלדעתו אכן צריך לקרוא את כל המסל"י מתחילתו ועד סופו, וכן אמר לי שישתדל האדם לקיים ולקבל על עצמו תוספי חסידות כפי מה שמסוגל וכדבריי. ושאלתיו האם גם אדם שמעיד על עצמו שהוא לא שייך כלל וכלל בענייני הנקיות והחסידות אלא כל לימוד המוסר שלו הוא בענייני הזהירות והזריזות, וכשאותו אדם לומד מפרק הנקיות ומעלה הוא לא מרגיש לימוד מוסר שמועיל לתיקון נפשו הואיל והוא במצב שפל- האם גם אותו אדם צריך לקרוא את כל המסל"י מתחילתו עד סופו? ואמר לי שכן.

פרק טז

ואמנם צריך שתדע.. ולא יהיו משל היצר. כע"ז לעיל פ"ג בעניין תרי לישנות דפשוש ומשמוש.

ואולם כבר נתבאר דברי חכמינו זכרונם לברכה שיש מינים שונים של שלא לשמה. עיי' מסכת ברכות (יז). תוד"ה העושה. וכן תענית (ז). תוד"ה וכל.

וְהִי כְּטָמָא קְלוּנָא וְכַבְּגָד עֵדִים כָּל צִדְקוֹתֵינוּ. עיי' בפירוש המלבי"ם (ישעיה סד,ה) בביאור העניין לענייננו.

וְהִנֵּה הַלֵּב הוּא הַמְּלַךְ לְכָל חִלְקֵי הַגּוֹף וְנוֹהֵג בָּם. קשה והרי אמר רבנו לעיל (פ"ט) וזה לשונו "כי הנה האדון ברוך הוא עשה את האדם בעל שכל נכון וסברא נכוחה לשינהג עצמו על דרך טוב" ומשמע שהשכל הוא המלך והנוהג לכל חלקי הגוף ולא הלב? וי"ל שלעניין הנהגה וחכמה השכל הוא שליט כל האיברים, אבל לעניין חיות כוונת הרגש והחדווה- הלב הוא השליט לכל האיברים. והואיל ולעניין טהרה העיקר לפניו ית' הוא כוונת הלב לכן כתב רבנו בפרקנו שהלב הוא המלך לכל חלקי הגוף וכו'.

פרק יז

כִּי הִנֵּה כְּשִׁיחֵשׁוּב וְיִתְבּוֹנֵן עַל פְּחִיתוֹת תַּעֲנוּגֵי הָעוֹלָם וְטוֹבוֹתָיו כְּמוֹ שְׁכַתְּבִתִּי לְמַעַלְהָ. תחילת פרק ט"ו.

וְאִמְנָם, כְּמוֹ שְׁטֵהֲרַת הַמַּחֲשָׁבָה חֲלֻקְנוּהָ לְשְׁנֵי חֲלָקִים. לעיל פרק ט"ז [ד"ה ואמנם צריך שתדע], שם מבאר שיש שני חלקים כמו שכתב כאן, וכבר החל בביאור של החלק הראשון 'במעשים הגופניים' בריש פרק ט"ז בתיבות "זה אפילו וכו'".

וְהִנֵּה מִפְּסִידֵי הַמֵּדָה הֵם חֲסָרוֹן הַהֲתַבּוֹנָנוֹת עַל הָעֵינֵינִים שְׂזַכְּרָנוּ. דְּהֵינּוּ: סְכּוּלוֹת, פְּחִיתוֹת הַתַּעֲנוּגִים. עניין הסכולות ביאר רבנו בריש פרק ט"ז. ומה שכתב פחיתות בתענוגים ר"ל חסרון התבוננות הפחיתות בתענוגים דריש פירקין, וע"ע בתניא (ספר של בינונים) פרק י"ד בעניין זה דכתב "אך אף על פי כן צריך לקבוע לו עיתים גם כן לשית עצות בנפשו להיות מואס ברע כגון וכו'..". עיין שם עצותיו.

דְּהֵינּוּ: סְכּוּלוֹת, פְּחִיתוֹת הַתַּעֲנוּגִים, רְדִיפַת הַכְּבוֹד, וּמַעוֹט הַהֲכָנָה לְעַבּוּדָה. וכשיווד לפרטיהם אינו מפרט את עניין רדיפת הכבוד! ובפשטות י"ל דלא הוצרך רבנו לפרט רדיפת הכבוד גורמת לסכולות הטבעי מצד החומר כי הדבר פשוט הוא לכל בר דעת שהרודף כבוד מפסיד הוא את הטהרה, כי מי שאינו חס על כבוד עצמו איך יחוס על כבוד קונו? [עיי' סוף פרק י"א].

פרק יח

וְהִנֵּה, כְּמִקְרָה הַזֶּה יִקְרָה לְמִי שְׂאוּהֵב אֶת בּוֹרְאוֹ גַם כֵּן אֵהָבָה נְאֻמָּת, כִּי גַם הוּא מְסוּג הָאוֹהָבִים. כתב כן דלא תימא הואיל והוא ית' איננו מן המוחשי א"כ אי אפשר

לנו להרגיש באהבתו כמו האב את בנו וכד', אלא אהבתו עזה היא מאוד מאוד, ונקט בדווקא "האֹהֲבִים" ולא "האֹהֲבוּבִים" דפשיטא שאפשר לאהוב את הקב"ה במאוד מאוד, אלא אף הוא משפיע לנו אהבה, ורצונו לומר, שאע"פ שלכל ישראל הוא משפיע אהבה רבה, על הצדיקים ועל החסידים משפיע הוא אהבה עזה עוד יותר כדרך שהם אוהבים אותו. ועוד י"ל שכתב רבנו שלשון הזאת בעבור שיותר קל לאהוב מי שהוא אוהב אותך, וכשמשמיע לנו רבנו שגם הוא מסוג האוהבים א"כ יהיה זה לסייע לנו לאהבו יותר. וכעין זה כתבתי להלן (פרק י"ט) ד"ה אמר רבי שמעון.

פרק יט

שָׁלוּ תַלְמִידָיו אֶת רַבִּי פְּרִידָא, בְּמַה הָאֲרַכְתָּ יָמִים וְכוּ'. בתוספות הקשו והרי חייו של ר' פרידא הוארכו הואיל וחזר עם אותו תלמיד 400 פעם כדאיתא בסיפור המפורסם [מקורו בעירובין נד:]. ומתצים שהא והא גרמו ליה, דהיינו שבעבור שני העניינים הללו זכה לאריכות ימים (תירוץ זה מובא בתוס' בעירובין נד., ואינו במגילה כד.). ועוד תירצו שם שבתחילה כשהאריך ימים כשאר בני האדם שאלוהו תלמידיו במה הארכת ימים, וענה להם "מימי לא קדמני אדם וכו'", אך לאחר שחי 400 שנה שלא כדרך בנ"א הבין שזה בזכות אותו תלמיד שחזר עמו 400 פעם. וראיתי פעם באיזה ספר (מנדומה ל' בספרו של הרב ראובן מרגליות) שאין גרסת הגמרא 400 שנה נכונה, אלא היה לפניהם ספרים ובהם היה כתוב ת' שנה והם פירשו זאת לגימטריא 400, ובאמת אינו אלא קיצור התיבה 'תשעים', ובזה יתבאר באופן מציאותי אריכות ימיהם.

בְּמַה הָאֲרַכְתָּ יָמִים. אע"ג דשכר בהאי עלמא ליכא, תירצו הראשונים דזה דווקא בגופי מצוות, אבל המדקדק במצוות אוכל פירותיהן אף בעולם הזה.

וְלֹא יִשְׁנֹתִי בְּבֵית הַמְּדַרְשׁ לֹא שְׁנַת קָבַע וְלֹא שְׁנַת עָרָא. נקט שנת קבע אגב גררא דשנת עראי, דאל"כ קשיא דהלא בלא"ה אסור לישון שנת קבע כדאמרינן בסנהדרין (עא.), ושמא לזה נתכוון המהרש"א ע"ש. ועיי' במהרש"א בתענית (כ:): [ד"ה ולא קראתי], שכתב, דאע"ג דרוב הני דחשיב - עברות גדולות הן, מ"מ, כיון דרובא דעלמא נכשלין בהן, התפאר הוא שלא נכשל בהן. וע"ע בריטב"א וכן במהרש"א במגילה (שם) מה רבותא איכא בכל אחד מאלו המעשים שעשו.

אֲמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן פְּדָת, שֶׁהִיא יוֹשֵׁב וְעוֹסֵק בְּתוֹרָה בְּשׁוּק הַתַּחְתּוֹן שֶׁל צְפוּרִי, וְסָדִינוּ מוֹטֵל בְּשׁוּק הָעֵלְיוֹן שֶׁל צְפוּרִי. דהיינו ששכח סדינו בשוק והלך ללמוד

תורה, ולא חש בחסרון הסדין או בבזיונו שאיננו לומד עם סדין מחמת שקיעותו בתורה (רש"י ומאירי שם, שילבתי פירושם), והיינו דכתיב 'באהבתה תשגה תמיד'.

רְבֵא רְמֵי פּוֹזְמְקֵי וּמְצָלֵי. ולפנינו בשבת (י.) הגירסא רבא בר רב הונא, ושמא רבנו קיצר.

רְבֵא מְלַח שְׁבוּטָא. נראה לי שכיבוד השבת של רבא הוא כפול, גם שמלח את הדג, וגם שקנה את הדג הנקרא שיבוטא שטעמו משובח וערב כטעם החזיר כדאיתא במדרש תנחומא (שמיני ח) "שכל דברים טובים אסר הקדוש ברוך הוא לישראל, אמר הקדוש ברוך הוא, כל מה שאסרתי לך, התרתי לך כנגדו. כיצד? אסרתי לך את החזיר, התרתי לך את הדג ששמו שיבוטא, שהוא דומה לחזיר".

אמר רבי שמעון בן לקיש, בשלש לשונות של חבה חבב הקב"ה את ישראל. קשה לי מה שייך מקור זה לכאן, והלא אנו מדברים בצווי שלנו לידבק בו ולא בדבקות שהקב"ה נדבק בנו כביכול. ושמא מביא זאת בעבור שיותר קל לידבק במי שהוא מדובק ומחבב אותך, ולכן השמיענו כאן עד כמה אנו אהובים לפניו וממילא נתדבק בו יותר. וע"ע בדברינו לעיל בפרק י"ח, ד"ה והנה.

והוא מה שאמר שלמה "עוזבי תורה יהללו רשע, ושומרי תורה יתגרו בהם", כי אותם שמהללים רשע ברשעתו ולא יוכיחו על פניו מומו, הנה הם עוזבי התורה. מדברי רבנו משמע שעוזבי תורה מורכב מתרתי, חדא שלא מוכיחים את הרשע, ולא זו בלבד אלא שמהללים אותו, ועל זה אמר "הנה הם עוזבי התורה". וזהו שלא כפשט הכתוב שמשמע ממנו שמי שעוזב את התורה כבר ממילא יהלל רשע, וא"כ כבר נקרא בשם 'עוזב תורה' אף קודם שהילל רשע. ועוד יקשה לי על זה מדברי רבנו לעיל שאמר שמי שיש בידו למחות ולא מוחה גזרו דינו להיות כחוטא ואע"פ שלא הילל את הרשע אלא שלא הוכיח, ומדוע כאן רבנו מצריך תרתי! ושמא יש לתרץ כדרך שתירצו (תוס' כתובות סו. ד"ה אדעתא) על רבי עקיבא שהאיל והלך לישיבה כבר ממילא נחשב שיהיה אדם גדול (ע"ש כל העניין), א"כ הכא נמי מי שעוזב תורה ממילא יהיה מהלל רשע ולכן אמר רבנו שהמהלל רשע הוא נקרא עוזבי התורה, ולא להיפך כדבפסוק, דהיינו הך.

וכבר דברנו גם כן למעלה מענין לשמה ושלאל-לשמה. פרק ט"ז.

למען תזכה לשבת את פניו בכלל הישרים והחסידים. נקט רבנו ישרים ביחד עם חסידים הואיל וישר עדיף מצדיק כדמוכח מהגמ' בתענית (טו.) וברש"י שם (ד"ה לא

הכל), וכן באותו העניין כתב רבנו להלן בפרק כ"א 'ועל קרבת הישרים אליו' ע"ש. אמנם עיי' ברשב"א דפליג על רש"י בזה וסובר שצדיק עדיף מישר ובמהרש"א הביא ראייה לדבריו מסדר לשון התפילה הנאמרת בנשמת כל חי בשבת "בפי ישרים תתרומום, ובשפתי צדיקים תתברך" ע"ש. ועל כל פנים אפשר לומר שרבנו סבר כתרומתו, ולכן קרא לספר (כלשון הפסוק) **מסילת ישרים** דווקא, כדי להורות לנו שמצד אחד זוהי מסילה השייכת לכל אדם פשוט מישראל והיינו ישרים לדעת הרשב"א, ומנגד היא מסילה השייכת אף לגדולי ישראל והיינו ישרים לדעת רש"י. ומה שכתב רבנו כאן בפרק כ"א- כדעת רש"י נקט, ולא בדווקא.

כי עד שהאדם מתכוין לטובת עצמו סוף סוף עבודתו לצורך עצמו. רבנו היה נאה דורש ונאה מקיים, כי כן הנהיג בישיבתו עשרה תקנות, וזה לשון התקנה (תקנה ד'): **שלא יהיה הלימוד הזה לא על מנת לקבל פרס בשום צד ציפוי שכר או לשום צד מחשבה ופניה אחרת חלילה, כי אם רק לתקון השכינה הקדושה, ולתקון כל ישראל עם ה' – לעשות נחת רוח ליוצרים. ולא יהיה להם שכר מזה כי אם לזכות לעשות עוד תקונים כאלה וקאלה וליחד קודשא בריך הוא ושכינתיה ולתקון כל ישראל. וכן בתקנה ט' כתב: שלא יחשב הלימוד הזה לשום אחד מהחברים לתקון פרטי – אפילו לכפרת עוונות, רק תהיה בו הכונה שלימה לגמרי לתקון השכינה הקדושה ולתקון כל ישראל.**

וכל שכן על מה שממעט הוא עצמו בשוגג או באונס או בחולשת הטבע. חולשת הטבע אינה מזיד, כי אע"פ שהיא ביודעין ממעט הנה מצד הטבע יקשה עליו אותו עניין, אבל גם אינה אנוס דמ"מ כל מניעתו היא מחמת חולשתו שעליה צריך להתגבר ולהתאמץ ולהשתדל לכבודו ית' על אף חולשתו, וגם אינה שוגג שהרי כבר כתב רבנו בדבריו 'שוגג', ולא ידעתי אם זה שוגג קרוב למזיד או קרוב לאונס. וצ"ע.

כל חכם מישראל שיש בו דבר תורה לאמתו ומתאנח על כבודו של הקדוש ברוך הוא, ועל כבודו של ישראל כל ימיו, ומתאנה ומיצר לכבוד ירושלים, ולכבוד בית המקדש, ולישועה שתצמח בקרוב, ולכינוס גלויות וכו'. כאן משמע שרק מי שהוא חכם מישראל שיש בו דבר תורה לאמתו אז וכו' וכו', אך שמעתי מאיזה חכם (שהביא בשם איזה ספר שכחתי שמו) שכתב דבר זה נוהג גם להיפך, שמי שמתאנח על כבודו של הקב"ה ומתאוה ומיצר לכבוד ירושלים ובהמ"ק ולישועה שתצמח וכו' הנה הוא זוכה שיהיה חכם בישראל שיש בו דברי תורה לאמתו. ולענ"ד נראה להוסיף עליו, שדבר זה מקרא מלא הוא שנא' "ראשית חכמה-יראת ה', שכל טוב לכל עושיהם".

פרק כ

ובאמת שלא יוכל איש להצליח במשקל הזה אלא בשלשה דברים: שיהיה לבו ישר ושבִּלְבָבוֹת, שלא תהיה פנייתו אלא לעשות הנחת רוח לפניו יתברך ולא זולת זה כלל. ושיהיה מעיין על מעשיו עיין גדול וישתדל לתקנם על פי התכלית הזה. ואחר כל זאת יהיה משליך יִהְיֶה עַל ה'... אִמְנֵם אִם אֶחָד מִן הַתְּנָאִים הָאֵלֶּה יִחְסֹר לוֹ – לא יגיע אל השלמות, וקרוב הוא ליכשל וליפול דהיינו, או אם הכונה וכו'. רבנו הסביר את דבריו שנית באומר 'דהיינו וכו' הואיל ואפשר לטעות בכוונתו ולומר ששלושת הדברים של המשקל הם: 1. שיהיה לבו ישר ושבִּלְבָבוֹת. 2. שלא תהיה פנייתו אלא לעשות הנחת רוח לפניו. 3. ושיהיה מעיין על מעשיו עיין גדול וישתדל לתקנם וכו'. ובאמת טועים בזה, כי גם לשון רבנו מורה כן, שהרי כותב בשלושת הפעמים הראשונות תיבת "שיהיה" ולחלק משמע. ולאחמ"כ כותב "ואחר כל זאת יהיה משליך יִהְיֶה עַל ה'" ומשמע שלאחר שלוש הדברים שצריך ש"יהיה" ישנו עוד תנאי חיצוני והכרחי שבלעדיו לא יתקיימו שלוש התנאים. ובאמת ראיתי גרסאות ספרים שחילקום ממש לשלושה (א,ב,ג) כדי שלא יטעו אנשים אשר כמוני, וטוב עשו.

הנה בכיצא בזה אינו מן החסידות אלא לשתוק. וכן הגמ' שהביא רבנו לעיל (פרק י"ט) שמי שיש בידו למחות ולא מוחה נתפס בעוון החוטאים- היינו דווקא היכא שדבריו נשמעים, ואם שתק במקום שאין דבריו נשמעים קדוש יאמר לו ולחסיד ייחשב. והיינו שידוע בוודאות שאין דבריו נשמעים, אבל אם מסתפק אם דבריו ישמעו מחוייב הוא למחות אפי' עד שהחוטא יכה אותו. (תוס' שבת נה. הג' מיימוניות הל' דעות ו, ז).

כל מה שהוא עיקרי במצוה – יעשהו לפני כל מלעיג. ואדרבא, ילעג על מלעיגי ויבזם. (לעיל ס"פ ה).

פרק כב

הנה, כבר דברנו למעלה מגנות הגאון. בפרק י"א, ד"ה הנה כלל ענין הגאון.

הנה כלל הענוה הוא: היות האדם בלתי מחשיב עצמו משום טעם שיהיה, וזה הפך הגאון ממש. ובאמת כהיפך זה ממש כתב רבנו לעיל (פי"א) "הנה כלל ענין הגאון הוא זה שהאדם מחשיב עצמו בעצמו, ובלבבו ידמה כי לו נאנה תהלה".

לא יהיה אלא מן הענוים המדומים והרעים שזכרנו למעלה. לעיל פרק י"א שם.

אלא אם יש בו חכמה רבה הנה הוא מחוייב ללמדה למי שצריך אליה... אם עשיר הוא – ישמח בחלקו, ועליו הוא לעזור למי שאין לו. אם גבור הוא – לעזר לכושלים ולהציל לעשוקים. ראה כי בעניין החכמה כתב רבנו שהוא מחוייב ללמדה ואילו לגבי עושר וגבורה כתב רבנו שעליו "לעזור" ומשמע ממידת חסידות ואינה חובה. ומה החילוק? ובפשטות י"ל לפי שלימוד התורה אינה טובה רגעית וחולפת כהצלת העשוק ופירנוס העני, אלא היא טובה נצחית אף לנלמד ועל כן מחוייבים בה. **ועוד** חשבתי לומר, שכאשר אדם אינו עוזר לעני ולעשוק, הנה לא יועיל להם אך מ"מ גם לא יזיק להם, משא"כ אצל לימוד תורה שאם ת"ח הוא שהגיע להוראה והוא אינו מלמד להם, הרי שמזיק להם בקום עשה. וכן שנינו במסכת סוטה (כב.) מאי דכתיב "כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה" זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה. ובזה תדוקדק היטב לשון רבנו "אם יש בו חכמה רבה" דהיינו שהוא תלמיד חכם שהגיע להוראה וכד' מה שאין כן בעשיר וגיבור שלא הדגיש גדולה בעושרם ובגבורתם. **ועוד** חשבתי לומר, שמצד הגיבור והעשיר אם לא יעזרו למי שצריך – לא תהא עליהם תמיהה גדולה כל כך, משא"כ החכם שלמד תורה הרבה והוא נמנע מללמדה הרי זה מחלל את תורתו הרבה שלמד וכמו שכתב רבנו בפרק י"א בענפי חילול ה' "שקל אדם לפי מדרגתו ולפי מה שהוא נחשב בעיני הדור, צריך שיתבונן לבלתי עשות דבר בלתי הגון לאיש כמותו, כי כפי רבות חשיבותו וחקמתו כן ראוי שיצטרף זהירותו בדברי העבודה ודקדוקו בה. ואם איננו עושה כן, הרי שם שמים מתחלל בו חס ושלילה, כי כבוד התורה הוא וכו'.." ועל כן דווקא הוא מחוייב.

ואמרו זכרונם לברכה (סוטה ה): "כמה גדולים נמוכי הרוח, שבזמן שבית המקדש קיים, אדם מקריב עולה – שכר עולה בידו. מנחה – שכר מנחה בידו. אבל מי שדעתו שפלה עליו, מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב כל הקרבנות כלם. אף בזמן שאין בהמ"ק קיים, כך לענ"ד צריך לומר. אע"פ שמפשט הלשון משמע שבזמן שבהמ"ק קיים וקורבנות נוהגים – נוהג דין זה. אין בהמ"ק קיים – אינו נוהג.

שיף עיל שיף נפק. שפוף נכנס לביהמ"ד, ושפוף יוצא.

מנין הידוע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר (עם בית גרסין) אחד? שחיב לנהוג בו כבוד. וקשה לי, והלא אף חברו חייב לנהוג בו כבוד וא"כ נמצאו שווין. וי"ל דאף ששקולים הם – אין פירוש הדבר שיהא כל אחד מבטל את חובת כיבוד חברו בעבור שגם חברו חייב בזה כלפיו, אלא החובה עודנה עומדת וגם ניצבה, ובזה ידוקדק לשון הגמ' "אפילו" (דלכאורה היא מיותרת), דהיינו, אפי' בדבר אחד שאף הוא כביכול מתבטל היות וגם חברו חייב בכבודו – אפ"ה חברו גדול ממנו לענין זה. ולפי"ז תימה גדולה על מנהג

הכהנים שאינם אומרים בזימון "ברשות הכהנים" כשיש כהנים אחרים הסועדים עמהם, בעבור שגם המזמן כהן ולא מרגיש נכון לומר 'ברשות הכהנים' כאשר הוא עצמו כהן. אך מצאתי בגיטין (יב:) סמך וסעד להם, שאמר ר' אלעזר אמרנו לו למאיר ופירש רש"י "למאיר גרסינן (ולא רבי מאיר) מפני שחבירו הוא אינו קורהו רבי". וא"כ יוצא שאין המכובד מחוייב לכבד כשהוא בעצמו מכובד, ועדיין תיקשה הגמרא שהביא רבנו! ושם י"ל דשאני כבוד חברים ואהבת הזולת שהוא עיקר גדול, ומקרא מלא הוא "ואהבת לרעך כמוך" ולכן התם חייב לכבד אע"פ שגם המכבד מכובד.

כֵּן הַכְבוֹד מִתִּיחַס אֶל הַצְדִּיקִים. כִּי הַכְבוֹד שׁוֹכֵן עִמָּהֶם וְאִינוּ מִתְפָּרְשׁ מֵהֶם, וְאוֹמֵר "וְנִגְדַּת זְקִנְיֵי כְבוֹד". ועל פי זה חשבתי לבאר מאמר רבותינו ז"ל (סוף מגילה) "שני תלמידי חכמים היושבים בעיר אחת ואין נוחין זה את זה בהלכה עליהם הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם". כי הנה אם החכמים עצמם שעליהם נאמר "ונגדת זקניו כבוד" לא נוהגים זה בזה, מה יעשו עזובי הקיר הם אנשי עירם הלומדים מהם, שהרי עתה לא יאותו האנשים ללמוד תורה מהם בעבור התנהגותם ונמצאים אנשי העיר הזאת חטאים ואשמים בראשיתם, ולכן על ת"ח כאלה נאמר "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם" כי כל זה אינו שווה להם בהיות אנשי עירם מתרחקים מהם ומהתורה ונמצאים ממחטיאי הרבים.

פרק כד

יִרְאֵת הַעֲנִשׁ כְּפִשׁוּטָה, שְׂאֵדָם יִרְאֵת מֵעֲבוֹר אֶת פִּי ה' אֱלֹהֵיוּ מִפְּנֵי הַעֲנִשִׁים אֲשֶׁר לְעִבְרִירוֹת. וְזוּ הִיא הַהֵעֵרָה לְהַתְּבוֹנְנוֹת הַפְּחוּתָה בִּיּוֹתֵר שְׁבִיֵּאֵר רַבְּנוּ לְעִיל (פרק ד') שהיא ההערה להמון כולו בעניין הזהירות, ולכן כתב רבנו בזה ש"האחת קלה מאד להשיגה אין דבר קל כמוהו", כי אין יראת ה' אלא לעמי הארץ ולנשים אשר דעתן קלה. ומנגד, לשלמי הדעת כתב רבנו לעיל ש"הנה סוף זאת המדרגה הוא הנקרא "יראת חטא".

וְהִיא הִירָאָה אֲשֶׁר שְׂמֹנֶה לְחֶלֶק שְׁנֵי מֵאָחָד מִחֻלְקֵי הַחֲסִידוֹת אֲשֶׁר זְכָרְנוּ. לְעִיל פרק י"ט, ד"ה החלק השני.

אֶךְ חֻלְקֵי הִירָאָה הַזֹּאת.. אוּ פֶּן יִכְנָס בּוֹ וְגו'. ר"ל פֶּן יִכְנָס וְיִתְעַרַּב בְּמַעֲשָׂיו מִחַמַּת פְּשִׁיעָה וְהִתְרַשְׁלוֹת אוּ מִחַמַּת הַעֵלִם יִהְיֶה בְּאִיזָה דֶרֶךְ שִׁיחָה כְּמוֹ שִׁכְתָּב לְעִיל בְּפֶרְקוֹנוּ בְּד"ה אֶךְ יִרְאֵת הַחֲטָא.

פרק כה

ואינה נקנית אלא על ידי לימוד, ואין לימוד ליראה אלא ברוב ההתמדה בתורה ודרכיה בלי הפסק. וקשה, שאם כן, איך כתב רבנו להלן בסוף ספרו שהחסידות היא "שנה לכל נפש ודאי" ואף לבעל מלאכה שאין תורתו אומנתו? והרי כאן משמע "ואין לימוד ליראה אלא ברוב ההתמדה בתורה ודרכיה בלי הפסק!" ושאלתי זאת לרב נבנצל וענה לי שאצל בעל מלאכה צריך שילמד בתורה ודרכיה בכל עת וזמן פנוי שיש לו כדי ששיג את החסידות הזו.

פרק כו

שלשה מפתחות לא נמסרו ביד שליח, מפתח תחיית המתים. ואע"ג שבהדיא אמרינן דמפתח גשמים נמסר לאלהיו ושל תחיית המתים לאלישע, מ"מ לא נמסרו שלושתם לשליח אחד (רש"י) או שלא נמסרו לשליח להיות ממונה עליהם לעולם (תוס'). ובע"ז כתב שמפשוטות הלשון משמע שלא נמסרו כל עיקר, ולכן מסיק שבאמת לא ניתנו לאלהיו ואלישע אלא שאליהו הוריד המטר בתפילתו, וכן אלישע מחיה מתים במאמרו. ובמהרש"א תמה עליו שנעלמה ממנו האגדה של סנהדרין (קיג.) ששם מפורש בהדיא שאליהו קיבל מפתחות מטר, כמו שהביאו התוספות.

יה"ר שהלימוד יהיה לעילוי נשמתו הטהורה של חברי אמ"ת הי"ד.